

REAGIRANJE HRVATSKIH ZEMALJSKIH VLASTI PRILIKOM VELIKIH POPLAVA U OŽUJKU I TRAVNJU 1895. GODINE

RESPONSE OF CROATIAN AUTHORITIES DURING THE GREAT FLOODS IN MARCH AND APRIL 1895

Zvezdana SIKIRIĆ ASSOULINE

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
zsikiric@ffzg.hr

Received/Primljeno: 12.12.2021.

Accepted/Prihvaćeno: 30.12.2021.

Original scientific paper/Izvorni znanstveni rad

UDK / UDC: [711.168:3.07] (497.5)“1895”(091)

[656.085.2:3.078.1] (497.5)“1895”

556.166(497.5)“1895”

Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb
phillip.simetinsegvic@gmail.com

Sažetak

U radu je stavljen naglasak na analizu izvornog materijala, ponajviše izvještaja i brzogjava nastalih na terenu prilikom velikih poplava Save, Kupe, Dunava i Drave koje su u ožujku i travnju 1895. godine zahvatile šire područje Banske Hrvatske. Pritom se proučava ponašanje autoritarnog bankskog režima grofa Károlyja Khuen-Héderváryja u izvanrednoj situaciji prirodne nepogode. Opisuju se glavni aspekti djelovanja činovničkog i tehničkog osoblja na terenu, kao i ponašanje različitih instanci vlasti prilikom rješavanja problema koji su nastali u izvanrednoj situaciji.

Gljučne riječi: poplava, Zemaljska vlada, pomoć, spašavanje, potpora, reagiranje, činovnici

Key words: floods, local government, aid, rescuing, support, response, officials

I. UVOD: ŠTO SE DOGODILO

»Ciela okolica od Siska do Petrinje pod vodom. Kupa, Sava i Drava (!) razlile se. Sve izgleda kano more, iz kojega vire samo krovovi. Vlada neopisiva nevolja. Sam Sisak u pogibli« – brzogjav je koji su primile dvije zagrebačke novine. Radilo se, međutim, o pokladnoj šali, koju prenose i drugi novinski listovi.¹ Možda začudo, redakcija lista *Banovac* izjavila je kako se na šalu »od srдца nasmijala«, iako vijest barem donekle odgovara stanju od prije malo više od tjedan dana.² Samo nekoliko dana prije, ova bi šala međutim sasvim sigurno djelovala manje duhovito.

U ožujku i travnju godine 1895. šire područje Banske Hrvatske pogođeno je različitim, međusobno povezanim poplavama. Iako se u odnosu na ranija dva stoljeća upravo razdoblje od sredine 19. stoljeća, s nastupanjem razdoblja klimatskog zatopljenja, stanje s poplavama u Habsburškoj Monarhiji, koje je tijekom Malog ledenog doba predstavljalo veliki problem u smislu poplavlivanja Dunava nakon otapanja snijega smirivalo, upravo kraj 19. stoljeća obilježen je učestalijim poplavama.³ Razlog proljetnih

¹ Banovac. List za pouku, trgovinu, obrt i gospodarstvo, "Pokladna šala", br. 13, Petrinja 30. ožujak 1895.

² Isto.

³ Deborah R. COEN, *Climate in Motion: Science, Empire, and the Problem of Scale*, Chicago 2018., 13. Za pregled vidjeti: Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE-Marija BENIĆ PENAVALA, "Regulacijski radovi u donjem toku Drave kao temelj nesmetanog prometovanja (osvrst na

poplava iz 1895. bio je niz neobičnih klimatskih pojava; u zimskim je mjesecima na području Cislajtanijske i Translajtanijske napadala iznadprosječna količina snijega. Druga polovica ožujka obilježena je potom iznadprosječnim temperaturama koje su prvo snijeg otopile, a potom i dugotrajnim i obilatim kišama u Kranjskoj i Štajerskoj koje su dodatno otapale snijeg, radi čega su rijeke znatno nabujale. Velike količine padalina pogodile su i neke hrvatske predijele, pa su dežurne službe već bile alarmirane o mogućoj prirodnoj nepogodi, budući da je riječni vodostaj krenuo s rapidnim rastom. Situaciju su dodatno pogoršali snažni vjetrovi koji su početkom travnja zahvatili područje Zagrebačke županije. Prvotni pokušaji pojačavanja nasipa Save nisu mogli izdržati otkada je krajem ožujka došlo do proboja u Zagrebačkoj županiji, kada su sve nizine uz nasipe poplavljene.⁴ Na području Velike Gorice došlo je do većeg izlivanja na Vezniku, gdje je došlo do prodora Save od 150 metara koji je zaprijetio području Veleševca, dok su prodori prijetili i Mičevcu, Bukevju i Vrbovu – ali se nisu dogodili.⁵ U Dugom selu kod Rugvice, gdje je zabilježen najviši vodostaj (8.60) 27. ožujka, također je došlo do prelijevanja Save.⁶

Strah je dodatno vladao u gradovima u kojima su se netom dogodile i druge katastrofe. Karlovac je nekoliko dana ranije pogođen i većim požarom koji je odnio ljudske živote i uništio veći broj kuća, da bi grad bio 26. ožujka suočen s razlijevanjem Kupe i Korane, ali nije došlo do veće poplave.⁷ Dan kasnije poplava Save zahvatila je i glavni grad Trojedne Kraljevine te njenu najbližu okolicu, točno tri dana nakon blažeg potresa koji se dogodio na području Kašine.⁸ Izlivanje Save dogodilo se iznad Savskog mosta kod Horvata koji su poplavljeni, a potom i Trnja: zahvaćena su bila preko noći dakle pretežno prigradska radnička naselja u razvitku. Vodostaj je tokom noći porastao s 2.85 na 3.60 metara pa se poplava širila gradskim područjem. Središte grada zaštićeno je branama kod Željezničkog kolodvora, ali su na periferiji zahvaćene i veće ceste (Savska cesta te Magazinska i Tratinska) sve do mosta Kraljevca na Ciglani. Određen se broj stanovnika sklonio na tavane i krovove, jer su im kuće poplavljene do prvog kata. Pučanstvo centra grada okupilo se oko kolodvorske brane i vatrogasnog tornja, kako bi pobliže popratilo širenje poplave. *Dom i sviet* piše: »Užasan je pogled bio sa Strossmayerova šetališta na poplavljenu zagrebačku okolicu. Što godj se vidilo savske nizine, sva je bila pod vodom.«⁹ Slično piše i *Agramer Zeitung*: »Čini se kao da je pred sobom veliko more, iz kojega poput otoka izviru pojedinačne zgrade i skupine stabala, čamci plove naprijed-nazad i na se cijeloj liniji nešto živo događa.«¹⁰ Zagrebačko građanstvo naročito se zanimalo za virove, koji su se kao »pojava« stvarali u poplavljenoj vodi, što su registrirale i novine koje su se osvrtnale na fenomen, često citirajući geološka istraživanja Gjura Pilara.¹¹ Trideset je godina prošlo otkako je glavni grad zahvatila tako jaka poplava. Pravaška *Hrvatska* daje izvještaj stanja od 27. ožujka navodeći: »Tramwajska remiza sva je pod vodom; zimska kola težkom mukom su izturana na tračnice te stoje na istih u Frankopanskoj ulici (...). Tu je voda dosegla jedan metar visine. (...) Od tramwajske remize postaje poplavljeni terrain u pravom smislu rieči prava žrtva harajućeg elementa (...).«¹²

Rijeka Kupa također se razlila u petrinjskoj okolini kao rijetko do tada (uspoređuje se s velikom poplavom 1852.), a čitava je Posavina ležala pod vodom. Došlo je i do razlijevanja Save, najjače kod Siska, gdje je probila nasip kod Martinske Vesi, potopivši pretežno ruralne krajeve, ali i sam grad. Do još većih razmjera poplave došlo je kada je i, unatoč intervencijama sisačkih Domobrana, probijen i obrambeni nasip na Odri. Nakon što je i Kupa probila nasip, dvije su se rijeke spojile u »vodeno more« o kojem su izvještavale lokalne novine.¹³ Dopisnik pravaške *Hrvatske* opisao je nesreću riječima: »I zai-

drugu polovicu 19. i početak 20. stoljeća)», *Ekonomska- i Ekohistorija* 15/1, Zagreb 2019., 43-54.

⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 342 "Izvjješće", 1.

⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvjješće o stanju savske poplave", 1.

⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvjješće o stanju savske poplave", 2.

⁷ Svjetlo, "Poplava u Karlovcu", br. 13, Karlovac 31. ožujak 1895.

⁸ *Agramer Zeitung*, "Erdbeben", br. 70, Zagreb 26. ožujak 1895.

⁹ *Dom i sviet*. Ilustrovani list. "Poplava Save u Zagrebu", br. 8, Zagreb 15. travanj 1895.

¹⁰ *Agramer Zeitung*, "Erdbeben", br. 71, Zagreb 27. ožujak 1895.

¹¹ *Hrvatska*. "Zanimiv pojav kod velike poplave u Zagrebu 27. ožujka", br. 75, Zagreb 1. travanj 1895.

¹² *Hrvatska*. "Poplava", br. 72, Zagreb 28. ožujak 1895.

¹³ Banovac. List za pouku, trgovinu, obrt i gospodarstvo, "Poplava" i "Poplava u Posavini", br. 15, Petrinja 13. travanj 1895.

Slika 1: Kilometrički krajobraz kotara novskoga. (Izvor: HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 35978.)

sta u 10 3/4 na večer pukoše na pazitornju dva topa, a u tili čas bio je sav Sisak u nogama, leteći okolo i drhćućim glasom vičuć: Nasip je pukao! Odmah odjel vatrogasacah pohiti u Gladovo, drugi na Odru, a treći u bolničku ulicu, da spase ljude i stoku (...). Satnija vojnika krenu odmah na nasip, nu badava, prekasno je bilo, i voda je jurila groznom silom i šumila kao najveći vodopadi¹⁴. Promjer poplavljenog zemljišta iznosio je oko 50 kilometara, a veću je katastrofu spriječio samo željeznički nasip kod Siska. Grad je zabilježio znatne štete, a neko vrijeme je svakako komunikacija prekinuta.¹⁵ Najveće stradanje dogodilo se uz desnu obalu Kupe, kod Pogorelca, gdje je desetak kuća koje su činile to područje u potpunosti poplavljeno (srušila se lokalna gostionica), a stanovništvo čamcima spašeno u posljednji tren.¹⁶

U Slavoniji je također zabilježeno izlivanje rijeke Vuke i drugih tokova. Do prvih poplava došlo je u noći s 30. na 31. ožujak i kod Osijeka, ali grad se nije našao u izravnoj opasnosti. Izlivanje Save i Dunava jako su pogodila potom od 7. travnja i područje Srijemske županije, gdje su brojna sela i gradovi bilježili znatne materijalne štete. Na ruralnom području općine Nemci, na ušću Spačve i Bosuta uništeno je kod Podgrađa i Novosela nekoliko stotina jutara usjeva, itd.¹⁷ Kod Vitojevaca se, u Rumi,

¹⁴ Hrvatska. "Velika poplava u Sisku", br. 74, Zagreb 30. ožujak 1895.

¹⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvešće o stanju savske poplave", 4.

¹⁶ Hrvatska. "Velika poplava u Sisku", br. 72, Zagreb 28. ožujak 1895; Dom i svijet. Ilustrovani list. "Poplava u Sisku", br. 10, Zagreb 15. svibanj 1895.

¹⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kralj. ug. hr. slav. oružničkom zapovjedničtvu", dokument 141.

izlila i rijeka Sava, potopivši sve usjeve.¹⁸ Nastradala su i druga ruralna srijemska područja, pogotovo pšenične oranice te stotine jutara pašnjaka, dok je na nekim mjestima lokalno stanovništvo moralo biti privremeno iseljeno.¹⁹ U Vukovaru je 4. travnja došlo do poplave Dunava koja je zahvatila dio grada, a naročito teško nastradalo je područje Starog Slankamena, gdje je uslijed orkanskih vjetrova još krajem travnja porušeno više kuća.²⁰ Do Zemuna je poplava Dunava došla 9. travnja kada je više kuća poplavljeno, pa je dio stanovništva preselio u više dijelove grada. Neko je vrijeme vozni promet bio spriječen, a idući je dan u gradu zavladao kaos. Istovremeno je izljev Save dohvatio i bežanijski kraj, nanoseći veće materijalne štete.²¹ Strašno su stradala određena sela koja su se našla potpuno pod vodom, ali nije bilo ljudskih žrtava.

Telegrafaska komunikacija sa Zagrebom, Zemaljskom vladom i njenim uredima bila je nužnost, kako bi se državna reakcija što efikasnije koordinirala.

II. KAKO JE REAGIRAO REŽIM

Moderni državni aparat

Razvoj državnog aparata i suvremene, osposobljene i školovane birokracije kao potpora zemaljskoj vlasti odvija se od druge polovice 19. stoljeća ubrzanije. Naročito je tome doprinijela i sama Hrvatsko-ugarska nagodba. Skoro dvadesetogodišnji režim bana Károlyja Khuen-Héderváryja obilježen represijom i različitim (zakonskim i nezakonskim) metodama kontrole, odrazilo se i na birokratski kadar koji je bio »probran« i ovisan o režimu. Dapače, Rudolf Horvat će zaključiti da unatoč odlasku bana Khuena 1903. godine ostaju kadrovi kojima je režim dao veliku moć (veliki župani, kotarski predstojnici, općinski činovnici).²² Veće gradove, u kojima su oporbene stranačke organizacije bolje funkcionirale, ban je dodatno pritiskao ojačavši funkcije i ovlasti velikih župana, prema ugarskom modelu funkcioniranja, nauštrb gradskoj autonomiji. Kontrola nad administrativnim aparatom, županijskim skupštinama i njenim upravnim odborima bila je u rukama velikog župana koji se nalazio u prisnoj komunikaciji sa Zemaljskom vladom. Za razliku od gradskih i lokalnih vlasti, velike je župane imenovao kralj na prijedlog bana, što je u praksi značilo da su tom funkcijom nagrađivani predstavnici plemstva ili važni režimski oslonci i poslušnici. Tako je Khuen-Héderváry velike župane, koji su poslušno banu slali izvještaje i na terenu obavljali zadatke učinio izravno ovisnima o Banskim dvorima.²³ Ipak, upravo u razdoblju Khuenove vlasti dolazi do važne profesionalizacije poslova i kadra vladinih ureda koja je primjetna na različitim razinama. Tijekom poplava 1895. sustav je stavljen pod kušnju koje nije bilo od sredine 1880-ih godina u takvim razmjerima (najveće su se dogodile 1888. godine): primjerice, kod Struga je izmjeren 4. travnja vodostaj sa visinom od 6.10, čime je za četrdeset centimetara nadvišen najviši vodostaj od 1878., dok je vodostaj Save u blizini Jasenovca sa visinom od 7.92 bio ipak nešto niži vodostaja spomenute 1878. godine.²⁴

Velik broj vladinih činovnika u Zagrebu sudjelovao je na različite načine u koordiniranju i provođenju mjera koje je određivalo predsjedništvo Zemaljske vlade i odjelni predstojnici u suglasju sa samim banom. Zemaljska vlada raspolagala je određenim brojem inženjera i stručnjaka koji su imali bogato iskustvo reagiranja u izvanrednim situacijama nepogoda: Franjo vitez Ernst, jedan od glavnih vladinih izvjestitelja s terena, je primjerice sudjelovao kao inženjerski pristav nakon velikog zagrebačkog potresa 1880. godine u obnovi. Valentin Lapaine, nadinženjer koji je poslan na posebno jakom poplavom pogo-

¹⁸ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kralj. ug. hr. slav. oružničkom zapovjedništvu", dokument 132.

¹⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kralj. ug. hr. slav. oružničkom zapovjedništvu", dokument 64.

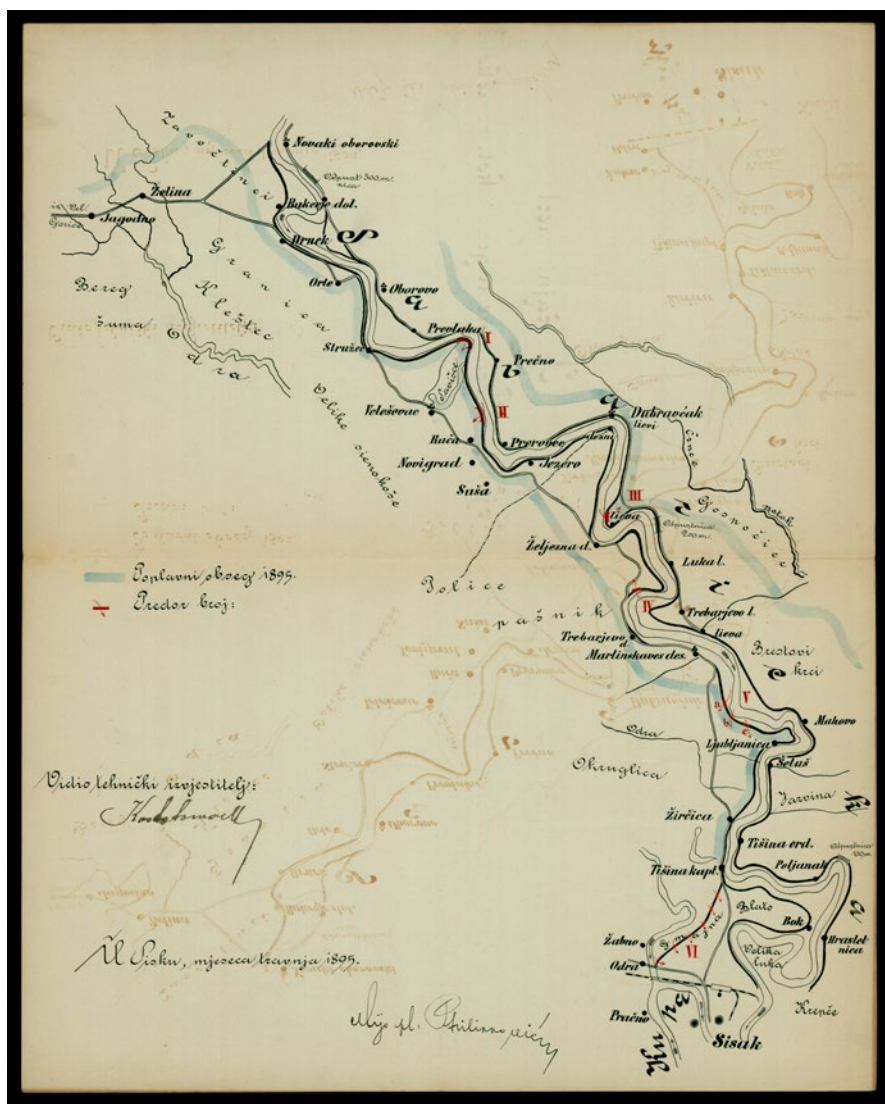
²⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16459, "Izkaz".

²¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kralj. ug. hr. sl. oružničkom zapovjedništvu", dokument 135; HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, 1259.

²² Rudolf HORVAT, Najnovije doba hrvatske povijesti, Zagreb 1906., 296.

²³ Vidjeti: Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Stanovništvo Banske Hrvatske, Zagreb 2009., 160-161.

²⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 342 "Izvešće", 1.

Slika 2: Položajni nacrt sjeverne Posavine u građanskom kotaru sisačkom. (Izvor: HR-HDA-79, UOZV, KTO kut. 5501 (stara kut.19), Položajni nacrt sjev. Posavine u građanskom kotaru sisačkom.)

đena područja, imao je do 1895. već godine stručnog iskustva na terenu (Petrinja, Zemun, Petrovaradin), ističući se kao stručnjak za vodograđevine i ceste.²⁵

Zemaljska vlada ustanovila je da će činovnicima na terenu koji su bili »eksponirani«, dakle aktivno sudjelovali u nadziranju ili zapovijedanju prilikom gradnji nasipa, kao i u akcijama spašavanja, biti dodijeljene dvostruke dnevnice.²⁶ Putne i neke druge troškove stručnjaka inicijalno su pokrivala kotarske oblasti iz tzv. putnih zaklada, ali kako se uskoro pokazalo, one uglavnom nisu bile dostatne, pa je financijski teret prepuštan vladi.²⁷

Glavni poslovi terenskog tehničkog osoblja bili su organizacija opskrbe i obrane od daljnjih poplava te, kada se radilo o stručnjacima, prikupljanje podataka o vodostajima i procjene mogućnosti novih poplava.²⁸ Oni su trebali na terenu brzo procijeniti stanje i javiti u Zagreb eventualne potrebne daljnje

²⁵ Sam Lapaine je 1890. godine nadzirao upravo reviziju radova koja se provodila na nasipima u Slavoniji. Vidjeti: Valentin LAPAINE, Stare i nove vodograđevine u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1896. Opširnije kod: Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Donjodravski plovidbeni put u 19. i početkom 20. stoljeća (s posebnim osvrtom na odnos države prema tom problemu)", *Scrinia Slavonica* 3, Slavonski Brod 2003., 211-230.

²⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647.

²⁷ To je očito iz primjera kraljevskog nadinženjera Bukla i kraljevskog inženjera Finka koji su nadzirali savske nasipe, a koje kr. županijska oblast Požega nije radi visine mogla iz spomenutog fonda podmiriti – radilo se o preko 400 forinti. HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 7636.

²⁸ Prema naredbi od 1. travnja u Zagrebu se pri Odjelu za unutarnje poslove u jutarnjim satima telegrafski prikupljalo stanje vodostaja iz

korake. Telegrafaska komunikacija bila je nužnost, radi brzine informacija odnosno što kraćeg vremena reakcije. Na teren je odaslan određen broj stručnjaka različitih provenijencija, od inženjera koji su uglavnom djelovali pri Građevnom odsjeku Zemaljske vlade do onih iz Odjela za unutrašnje poslove, kojemu je predstojnik bio dugogodišnji režimski čovjek – Danilo Stanković. Većini je bio zadatak stvoriti manje ili više opsežne izvještaje o stanju, razmjerima poplave i procjenama šteta, a posebni su stručnjaci dobivali zasebne, često i zahtjevnije misije na terenu. S druge strane tehničko je osoblje često pružalo podršku predstavnicima županijske ili gradske vlasti, koji su aktivno sudjelovali u spašavanju, razgovarali sa stanovništvom koje je bilo zahvaćeno poplavama, sudjelovali u gradskim i seoskim okupljanjima, organizirali prvu pomoć i opskrbu te nadgledali radove na obrambenim nasipima. Kod prvotnih reakcija pojačavanja nasipa ili obrane cesta od prodora vode angažiralo se isprva lokalno stanovništvo pogođenog područja, pa se u izvještajima učestalije spominje danonoćni rad žiteljstva na nasipima, koje su pod izvanrednim okolnostima privremeno branili nanošenjem uglavnom zemlje ili gnojiva, a kada je bilo moguće vrećama šljunka.

Bila je to prilika upogoniti sustav koji je trebao objediniti birokratsku treniranu efikasnost i znanstvenost koju su garantirali školovani stručnjaci. I ovom prilikom do vidjela dolazi aspekt suradnje, na koji upozorava američka povjesničarka Deborah R. Coen,²⁹ jer se hrvatski stručnjaci, najčešće obrazovani na visokim školskim, sveučilišnim, institucijama u inozemstvu, pokazuju spremni komunicirati i dijeliti svoja istraživanja s kolegama u središtima Austro-Ugarske: u Beču, Budimpeštu i Pragu. Dobra suradnja zabilježena je i s nadležnim institucijama u Donjoj Štajerskoj, gdje su vodomjerne postaje provodile ispitivanja i rezultate javljale brzojavima u Bansku Hrvatsku. U samom Kulturno-tehničkom odjelu Unutarnjeg odsjeka vlade na temelju izvještaja i uviđaja izrađena je opsežna stručna dokumentacija o poplavi i stanju korita rijeke čiji se primjeri donose u prilogu, zajedno sa studijama, tehničkim rješenjima konkretnih uočenih problema i nacrtima pojačanja nasipa na pojedinim kritičnim mjestima riječnog toka.

Na područje gdje su zabilježena smrtna stradanja, Zemaljska je vlada poslala vjerojatno najboljeg stručnjaka – kraljevskog nadinženjera Valentina Lapainea. Njegov je zadatak bio, počevši od Kobaša pa nadalje, nadzirati na ključnim točkama gradnju obrambenih nasipa te na kraju u formi izvještaja dati vladi svojevrsne elaborate o mogućim poboljšanjima brana od poplava.³⁰

Logistika i oprema na terenu

Kao što je već istaknuto, telegrafski uređaji predstavljali su tijekom dana velike poplave ključan uređaj komunikacije. Dojavna mreže telegrafa naročito je bila važna za brzo prenošenje vijesti o vodostaju, odnosno o određenim probojima obrambenih nasipa. Kako se god situacija na terenu mijenjala odnosno pogoršavala, brzojavima se tražila daljnja podrška i upute od vlasti. Krajem ožujka došlo je u blizini Siska do većih problema kada je kod Desnog Trebarjeva i Lijevog Željeznog došlo do probijanja nasipa, odnosno kada se na cesti Žažina-Karlovac urušio most.³¹ Tako je 30. ožujka došlo do proboja zaštitnih nasipa kod sela Goričice i kod Siska, koji se našao pod vodom i u stanju prekinute komunikacije. U prijepodnevnom je satima došlo naime do prodora Kupe i Save na obrambenim nasipima. No posebne probleme imalo je seosko stanovništvo kod sela Bobovca, Selišća, Letine, Ivanjskog Boka, Strmena i sl., koja su završila pod vodom pa su se žitelji morali povući u brda. Za njihovo spašavanje bilo je hitno potrebno iz Zagreba poslati novac i čamce.³² Međutim, već 2. travnja požeški podžupan Márk Aurél

kotarskih oblasti Karlovca, Siska, Kostajnice, Broda, Županje, Mitrovica, Zemuna te vodomjerne postoje Stara gradiška. HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364.

²⁹ Vidjeti: Deborah R. COEN, *Climate in Motion: Science, Empire, and the Problem of Scale*, Chicago 2018.

³⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647.

³¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364, "Izkaz".

³² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364, "Izkaz".

Fodróczy javlja da je situacija stabilna, da ni na sisačkom ni na goričkom području nema ljudskih žrtava, a da su opskrba i prehrana organizirana.³³

Na terenu su inženjeri djelovali koliko god su brzo mogli, također se služeći, kada je bilo moguće, telegrafskim brzojvkama, najčešće tražeći od vladinih ureda brze naredbe ili odobrenja. Vrlo brzo se pokazalo da primjerice na različitim poplavljenim područjima nedostaju lađe i čamci. Na velikogoričkom je području operirala jedna, a kasnije dvije lađe i nekoliko čamaca; na području Dugog Sela u jednom je danu uspostavljeno za spašavanje tri čamca; u gradu Sisku tri lađe, itd.³⁴

Pod takvim okolnostima je, uz odobrenje, prvo rekvirirana državna imovina, a zatim i privatno brodovlje na licu mjesta. I kod spašavanja unesrećenih žitelja kod Pogorelca važnu su ulogu imali čamci, koji su prema pisanju novina skoro u posljednji čas došli u spas.³⁵ Čini se tako da je pitanje čamaca bio najučestaliji problem, i to naročito onih koji su trebali pokrivati šira poplavljena ruralna područja. Naime, kako se doznaje iz različitih izvještaja, čamaca ili lađa je primjerice u Sisku već u jednom danu bilo dovoljno, pa se prema procjeni nadležnih vladinih inženjera velik broj preusmjerio na širu okolicu. Dok su druge tehničke alatke (pile itd.) uglavnom bile pri ruci u dostatnim količinama, čamci su nedostajali ili ih se tražilo u većem broju tijekom gotovo svih kriznih trenutaka. Čamci su bili utoliko važni jer su na najefikasniji mogući način uspostavljali ponovno jedan oblik komunikacije između preplavljenih i poplavom pogođenih područja. U nemogućnosti rekviriranja čamaca ili lađa u većem potrebnom broju, dopuštena je tako i improvizirana izgradnja splavi. Tako u kratkom brzojavu inženjerski pristav Prister javlja kako je na terenu potrebna dozvola za rekviriranje »erarskih konjah i čamacah« te najavio da će, u slučaju da nema drugog izbora, napraviti skele i splavi za spašavanje.³⁶

Iz slučaja kotara županjskog vidljivo je da su se, kada je bilo moguće, koristile i državne željeznice, koje su u ovom slučaju iz radničke kolonije prevozile ljudstvo za obranu savskih nasipa.³⁷ Gdje nije bilo moguće drugačije (radi udaljenosti ili odsječenosti), poput Srijemske županije, vojne su instance pružale podršku ne samo u izgradnji brana nego i ophodnjama te izvještajima s terena. Među prvima koji su se pokazali spremnim reagirati bila su obično dobrovoljna društva ili vatrogasni zborovi, koji su obično pucnjavom topova sazvani na okup.³⁸ Domobranstvo je, naročito u trenucima gradnje obrambenih nasipa, stizalo u pomoć lokalnom stanovništvu. Pritom je dolazilo i do manje predvidljivih situacija. Kotar Sisak, odnosno područje Gušće našlo se pod velikom opasnosti kada se lokalno stanovništvo počelo odupirati nalogu o radu na obrambenim nasipima, pa je dozvana »oružnička asistencija pojačana sa domobranci od 27. pukovnije« te je »brachialnim povjerenikom imenovan pristav Zastavniković«.³⁹ Domobranska je pukovnija, točnije ukupno šest domobranaca, rekvirirana od strane općinskog poglavarstva kako bi prisilno održavala ljudstvo »na obranu nasipa u Gušću«.⁴⁰

U Starom Slankamenu je pak zbog velikih materijalnih šteta i porušenih kuća (kasnija je procjena govorila o 6.000 forinti štete) uslijed izlivanja Dunava interveniralo Kraljevsko oružničko zapovjedništvo.⁴¹ U zapovjedništvima oružničkih postaja diljem zemlje reaktivirana je naime odluka od 15. svibnja 1889., kojom se uvode vojne ophodnje u svrhu pomaganja i izvještavanja s poplavljenih područja. Ophodnje su se naročito brinule za ceste, željezničke pruge, održavanje poštanskih veza te druge vitalne komunikacijske prostore na kojima su postavljene straže. Osim toga se pokazalo da vojno oružništvo povremeno intervenira kod priprema obrambenih nasipa, potičući gradsko ili seosko stanovništvo da aktivnije sudjeluje u pripremama.

³³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364, "Izkaz".

³⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvešće o stanju savske poplave", 1-2.

³⁵ Dom i svijet. Ilustrovani list. "Poplava u Sisku", br. 10, Zagreb 15. svibanj 1895.

³⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364.

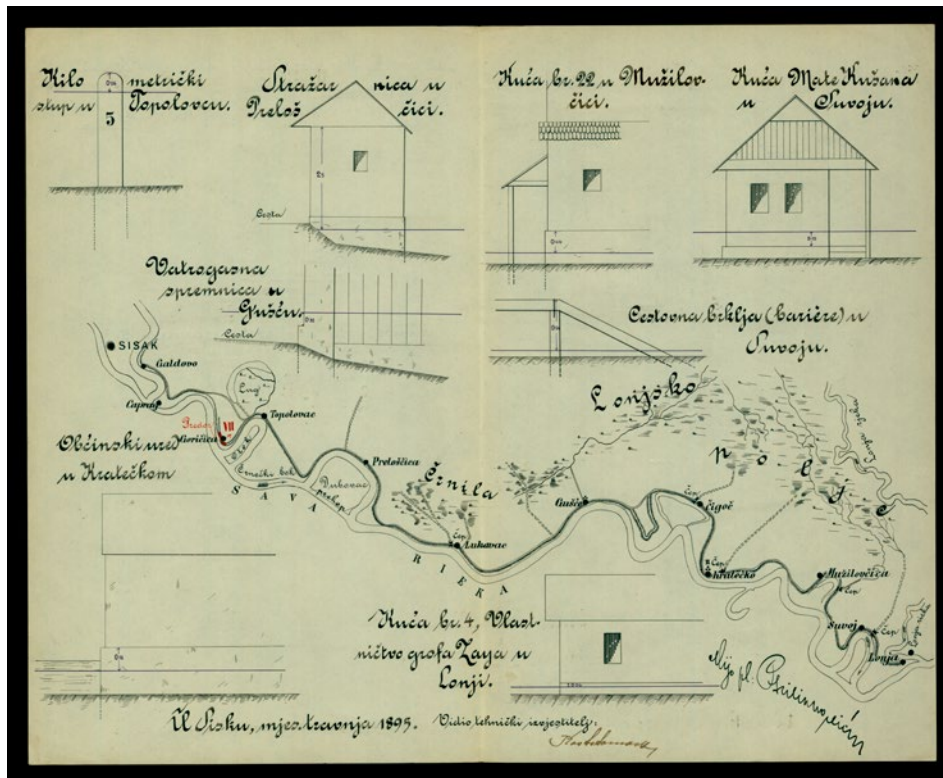
³⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 30849.

³⁸ "Poplava u Posavini".

³⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvešće o stanju savske poplave", 3.

⁴⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16648.

⁴¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kralj. hr. sl. oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu", dokument 1389.

Slika 3: Biljezi najviše vode u mjesecu travnju 1895. na cesti Sisak - Lonja. (Izvor: HR-HDA-79, UOZV, KTO kut. 5501 (stara kut. 19), Biljezi najviše vode u mjesecu travnju 1895. na cesti Sisak - Lonja.)

Opsežni izvještaj koji 19. travnja sastavlja nadinženjer Lapaine s područja Kobaša ukazuje na standardno ponašanje stručnjaka na terenu. Nakon izvidnice konstatira kako su nasipi (na ukupno jedanaest mjesta) trebali biti povišeni i dodatno učvršćeni a ukošeni dijelovi nasipa obloženi košnjicama. Lapaine također daje izvještaj o stanju nasipa od mjesta Lujana do Broda te potom na potezu Brod-Novigrad, odnosno sugerira moguća poboljšanjima obrane.⁴²

U brzozjavima koji su stizali na vladu ili Unutarnji odjel spominju se uz čamce i remorkeri te tegljači koji su mogli prokčiti određene riječne putove te svojom masivnošću dati podršku manjim lađama. Tražila se ponekad financijska potpora, brze dotacije ili različiti materijali (pontoni, skele, itd.), ali i vino za momčadi koje su danonoćno radile na obrambenim nasipima, kao sredstvo okrepe i podizanja morala.⁴³

Slučajevi rekviriranja

U nestašici čamaca i lađa, činovnici na terenu ili predstavnici kotarskih vlasti odlučivali su se za brzopotezno rekviriranje privatnog brodovlja. Na području kotara dugoselskog, velikogoričkog i sisačkog je primjerice, prema kasnijim evidencijskim listama troškova, razvidno da su unutar nekoliko dana intervencija i akcija spašavanja posuđeni čamci od ukupno dvanaest privatnih vlasnika, kojima je kasnije isplaćena odšteta.⁴⁴

Dakako najveći broj privatnih trgovačkih parnih i drugih brodova bio je pod vlasništvom različitih dunavskih kompanija koje su u pravilu pristajale na rekviriranje u svrhe spašavanja, ali su kasnije tražile i odštete. Tako je *Prvo privatno dunavsko parobrodarsko društvo* ustupilo nekoliko svojih lađa primjerice na području kotara Srijemske županije. Manje lađe uglavnom su služile za brzu komunikaciju među

⁴² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 23174, "Zapisnik", 1-4.

⁴³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3882, "Brzozjavka".

⁴⁴ Odštete su se kretale između 5 i 12 forinti. HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3561.

poplavljenim prostorima, prijevoz stanovništva te spašavanje stoke i drugih dobara. Kasnije je vlada, nakon prikupljanja točnih podataka, dokumentacije kao i iskaza zapovjednika brodova o njihovom korištenju, krenula u proces naplate novčanih odšteta.⁴⁵

Nedostatak brodovlja zabilježen je najčešće u ruralnim područjima koja su bila teže dostupna, udaljenija ili se do njih nije moglo odmah doći jer je glavni dio organiziranog spašavanja bio koncentriran oko urbanih zona. Čini se da u većini slučajeva nije bilo problema ili poteškoća prilikom rekviriranja. Međutim postoje i iznimke. Slučaj Zagrepčanina Carla Schlesingera ističe se jer je iz Prnjavora 5. travnja uputio bijesno pismo Zemaljskoj vladi, u kojem se tuži da je došlo do nasilnog rekviriranja njegovih brodova i robe kod Srbca (Svinjara). Schlesinger je, tvrdeći da mu je roba propala, tražio odgovornost kotarskih oblasti u Brodu za postupak koji je nazivao »nečuvenim neodgovornim barbarskim nasilničkim činom«.⁴⁶

Parobrod kao sredstvo spašavanja

Tijekom trajanja poplave i spašavanja parobrodski načelnik Bigler izdao je brzojavom naredbu da po osobnoj odgovornosti parobrodi plove što je moguće laganije i udaljenije od obrambenih nasipa.⁴⁷ Koliko je dominantna bila prisutnost dunavskih (austrijskih i ugarskih) parobrodskih društava, o kojima piše Trajan Stojanović,⁴⁸ pokazuje i izvanredna situacija u travnju 1895. prilikom koje su se našli austrijski ili ugarski parobrodi na Savi i Dunavu. Stoga se u komunikaciji s terena spominje i mogućnost korištenja trenutno prisutnih parobroda koji su trebali sudjelovati u većim akcijama. Za sisačko područje se tako spominje parobrod *Aurora* u vlasništvu dunavskog parobrodskog društva, *Austrijskog Lloyd*a. Trebao je, na trošak vlade, biti rekviriran i preusmjeren u službu grada Siska jer se u trenutku poplave našao pod Kupskim mostom gdje je trebao obavljati iskrcaj i ukrcaj robe. To je predložio iskusni gradski načelnik Franjo Lovrić, pa je stoga u dogovoru s predstojnikom Odjela za unutarnje poslove Stankovićem zadržan na sisačkom području.⁴⁹ Do njegove uporabe ipak nije došlo, jer je prije nego što je dozvola dobivena, otkazana.⁵⁰ Naime, naročito brzo reagirao je podžupan Fodróczy, utvrdivši da parobrod neće biti korišten. Iako je vrlo vjerojatno utjecala i želja da se izbjegnú dodatna financijska opterećenja vlade te bilo kakva potreba za odštetom *Austrijskom Lloyd*u, činjenica je da je parobrod u stanju visokog vodostaja bio slabo iskoristiv, jer ni pod savskim mostom Galdovo ni pod Kupskim mostom nije mogao prolaziti.⁵¹ Time se nastavio predviđeni trgovački put *Aurore*.⁵² Kotarske su oblasti pritom ustvrdile kako je »pomutnju« izazvalo djelovanje gradske vlasti i načelnika Lovrića, člana režimske Narodne stranke, ali još iz Mažuranićevog vremena.⁵³ Ipak, *Aurora* je preusmjerena u Srijemsku županiju, gdje je kraće vrijeme sudjelovala u akcijama spašavanja.⁵⁴

Sukladno naredbi da se preuzme na određeno vrijeme pod kotarsku upravu *Aurora*, bilo je i drugih takvih uspješnijih planova. Točnije, od 2. do 15. travnja, na raspolaganje je naredbom samog bana Khuena stavljen i drugi parobrod *Ipoly*, inače u vlasništvu *Prvog privatnog dunavskog parobrodarskog društva*, koji je u Brodu prešao privremeno pod zapovjedništvo kotarskih oblasti.⁵⁵ Isto je parobrodarsko

⁴⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 12261.

⁴⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, prijepis brzojavke, "Landes-Regierung Zagreb".

⁴⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16459, "Brzojavka".

⁴⁸ Trajan STOJANOVIĆ, *Balkanski svetovi: prva i posljednja Evropa*, Beograd 1997., 131.

⁴⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, pismo Franje Ernsta od 1. IV. 1895. predstojniku odjela Stankoviću, 3-4.

⁵⁰ Usp. HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364; HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kratko izvješće", 3.

⁵¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, pismo kr. kotarskog upravitelja od 5. travnja 1895., 1.

⁵² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364.

⁵³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, pismo kr. kotarskog upravitelja od 5. travnja 1895., 4-5.

⁵⁴ Kasnije je Zemaljska vlada pokrila troškove preusmjeravanja i preuzimanja *Aurore* (839 forinti) iz "cesto- i vodogradjevne dotacije". HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 42096.

⁵⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 4035.

dunavsko društvo omogućilo, uz odštetu, i korištenje nekoliko tegljača te veće lađe Šabac koja je sudjelovala u akcijama prijevoza stanovništva na području Šidskog kotara.⁵⁶

Za razliku od *Aurore*, parobrod *Ipoly* je aktivnije sudjelovao u akcijama spašavanja, prvo kod sela Orubice te Svinjara (danas Davor), gdje je u noćnim manevrima vješto plovio uz korito Save pod vrlo teškim okolnostima.⁵⁷ Nadalje, kod Kobaša, gdje je nakon proboja nasipa došlo do stradavanja, kao i nekih drugih mjesta, sljedećih je dana parobrod *Ipoly* (uz podršku dvaju tegljača) sudjelovao u različitim zadacima spašavanja i šlepanja drugih nastradalih brodova, odvođeci ih u Brod. Osim toga se 11. travnja u Kobašu na brod ukrcao veliki župan Požeške županije Nikola Jurković, prevezavši se u Brod uz inspekciju obrambenih nasipa.⁵⁸ Župan se uvjerio da su opskrba i spašavanje materijalnih dobara uspješno provedeni, a kod Svinjara i nekih drugih mjesta naredio je gradnje pontonskih mostova. Brod je potom dodijeljen u potrebitije krajeve, odnosno na raspolaganje novogradiških kotarskih oblasti.⁵⁹ Kasnije je parobrodarskom društvu isplaćena najviša odšteta takve vrste, od sveukupno 3199 forinti i 90 novčića.⁶⁰

Osim toga je pod privremenu upravu kotarskih vlasti u Brodu stavljen i parobrod *Zvornik*, što je privremeno odobrila Bosanska vlada, pa je i on sudjelovao u akcijama spašavanja kod mjesta Pričac, kao i prijevozno sredstvo velikog župana Jurkovića.⁶¹ Parobrod je međutim ubrzo povučen, jer je bio potreban u akcijama na Bosanskoj krajini.⁶² Parobrod parobrodarskog društva *Budapest* pod imenom *Honved* pružao je pak podršku u akcijama oko Županje, u čijoj je blizini bio i drugi brod, *Körös*. Kod Mitrovice je djelovao parobrod *Hungaria*.⁶³

Ponašanje visokih dužnosnika

Tijekom izvanredne situacije većina se političkih dužnosnika ponašala prikladno i dolično situaciji. Ban Khuen bio je nekoliko dana skoro u potpunosti posvećen situaciji, želeći što je brže moguće reagirati na pisanja i potrebe njegovih službenika. Veliki župani rjeđe su djelovali na terenu, iako su i oni povremeno sudjelovali u akcijama dijeljenja hrane ili spašavanjima. Veliki župan Zagrebačke županije Stjepan Kovačević većinu je vremena primjerice proveo u Sisku, odakle se izravno brzojavno obraćao banu Khuenu s hitnim upitima, najčešće tražeći hitna financijska sredstva. Ervin Cseh, veliki župan srijemski, također se odlučio na terenske obilaskе, ali unutar okvira grada Zemuna, podnoseći izravan izvještaj banu.⁶⁴

Kako je vidljivo iz različitih izvora, uz vladine inženjere u procjenu štete su se na terenu upuštali češće podžupani. Oni su također svakodnevno primali usmene i brzojavne izvještaje županijskih i zemaljskih tehničkih izvjestitelja. Na terenu su pak izvjestiteljima preko naredba vlade pomagali dostupni tehnički organi i cestarsko osoblje koje je preusmjereno u spašavanje. Do političkih obračuna nije uglavnom dolazilo, iako su poneka izvješća naglašavala nepovoljno ponašanje ili slabe reakcije uglavnom lokalne razine vlasti, što je svakako u svjetlu autoritarnog režima predstavljalo mogući politički uteg ili prostor za pritisak.

Ljudske žrtve

Velika većina izvještaja ne javlja nikakve ljudske žrtve. Stanovništvo određenih kotara napustilo je svoje domove, u gradovima se okupljalo na sigurnijim mjestima, a u ruralnim je krajevima najduže

⁵⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 42187.

⁵⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Zapisnik od 16. travnja 1895.", 1-2.

⁵⁸ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Zapisnik od 16. travnja 1895.", 2-3.

⁵⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Izkaz".

⁶⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 37876.

⁶¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Izkaz".

⁶² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3472, "Brzojavka".

⁶³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16459.

⁶⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Prepis brzojavke".

ostajalo odsječeno i izloženo teškim uvjetima. Međutim, u pojedinačnim je slučajevima došlo i do ljudskih gubitaka. Pokoji izvještaj javlja o utapanju ili o pojedincima koji su nestali. Na području Jasenovca oružnička postaja koja je provodila ophodnje javlja 9. travnja u Zagreb okolnosti nesreće u kojoj je tijekom povratka kući u čamcu na Jasenovačkom polju iz njega ispaao jedan muškarac koji se utopio i nije pronađen te jedna žena, koja je preživjela držeći se za čamac.⁶⁵ Do pojedinačnih slučajeva pogibije došlo je osim toga i u brodskom kotaru na ruralnim područjima.⁶⁶

Glad

Tijekom poplava pokazalo se da su veći gradovi bili uglavnom dobro opskrbljeni i pripremni na stanje poplave, pa opskrba osnovnim potrepštinama nije dolazila u pitanje. Ipak, dolazilo je do poteškoća kod najsiromašnijeg gradskog stanovništva, koje je teže dolazilo do namirnica ili je sasvim ovisilo o prikupljanju milodara. U brzojavki velikog župana Cseha iz Zemuna banu Khuenu doznaje se primjerice da u gradu postoji 100 najsiromašnijih stanovnika te još 197 s borčanskog područja koji su ovisili isključivo o milodaru.⁶⁷ No drugačije je bilo s ruralnim krajevima koji su znali i danima nakon smirivanja situacije ostati odsječeni u poplavljenom području. Među osnovnim je zadacima vladinih činovnika na terenu bio utvrditi i ima li smrtno stradalog stanovništva i na kojim su područjima nastupile nestašice i glad. Tako inženjer Ernst, zadužen za zagrebačko šire područje, prenosi kako kotarske oblasti u Velikoj Gorici traže pomoć, jer je na poplavljenom području Veleševca i Poljane Čičke, zavladao glad, pa je nužna hitna potpora u nabavi kruha te kako je na području općine Sunje zavladao nestašica krme.⁶⁸ Konkretnu prvu mjeru spasa poduzeo je, međutim, upravitelj sisačkog kotara Gjuro Badovinac, koji je bio ovlašten u kratkom roku na račun županijskih sredstava nabaviti 15.000 kilograma sjena za najsiromašnije seosko stanovništvo koje nije moglo prehraniti svoju stoku.⁶⁹ Potom je organizirano i sustavnije dijeljenje kruha i sjena među ruralnim stanovništvom od sela do sela.

Do gladi je došlo i na području oko Nove Gradiške, kako je već 1. travnja u dramatičnom brzojavu izvijestio tamošnji predstojnik Trnski, kada je vladi dojavio: »Sava narasla za 5 centi danas pada silna kiša voda dolazi u stanove krme manjka biti će i gladi.«⁷⁰ Radi toga je Brodski kotar organizirao mrežu dostave hrane koja je trebala najsiromašnijim osigurati preživljavanje, barem do konkretnije pomoći.

Poseban problem predstavljalo je zbrinjavanje stoke, kako od poplavljenih područja tako i od gladi. Činovnici na terenu su zato učestalo molili dozvolu za smještanjem marve u sigurnije šumske predjele ili na privatna vlastelinstva bez naplate, kako su neki mještani tražili, u želji da se izbjegne glad i ugibanje stoke. Za žiteljstvo Jasenovca najpogodnija se pokazala državna šuma Trstika, pa je brzojavno zatražena dozvola ministra poljoprivrede da odobri »dozvolu za ugon marve« bez naplate ili uz paušalnu pristojbu.⁷¹ Veliki župan zagrebački Kovačević kod bana Khuena je izravno intervenirao, zatraživši dozvolu da se stoka poplavama pogođenog stanovništva odvede na ispašu u općini Kloštar Ivanić na državnu šumu »Varoški lug«, šume kod Lipovljana, kao i na druge takve državne posjede.⁷² Među najtežim takvim situacijama bila je ona u Lipovcu i Strašincima, barem prema javljanju srijemskog podžupana Petra Jurkovića iz Vukovara, koji je banu napisao »da je zbog nestašice krme i paše pogibelj za marvu tolika, da se stradajućemu narodu nikako inače pomoći nemože van dozvolom bezplatne paše u državnim i imovinskim šumama«, i to u onim predjelima gdje je paša moguća.⁷³ Takve molbe Zemaljska je vlada, uz suglasnost ugarskog ministra poljoprivrede, uglavnom odobravalala.

⁶⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kr. ug. hr. sl. oružničkom zapovjedništvu u Zagrebu", dokument 115.

⁶⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Izkaz".

⁶⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Prepis brzojavke".

⁶⁸ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kratko izvješće", 2, 18.

⁶⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kratko izvješće", 6-7.

⁷⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Brzojavka".

⁷¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Brzojavka".

⁷² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 29570 i 27189.

⁷³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 7966.

Poplave su osim toga nanijele upravo osiromašenom ruralnom stanovništvu dodatne udarce, jer su usjevi, žito, raž te gnojiva uništena, a negdje su nastradale i životnije. Polja su dulje vremena stajala poplavljena, a brojni seoski putovi odsječeni, zatrpani ili blatom prekriveni. Postojale su i štete na željezničkim postajama i trgovištima.

Prelasci granica

Poplavama snažnije pogođena ruralna područja oko Požege i Broda predstavljala su opasnost za lokalno stanovništvo, pa su kotarske oblasti ishodile dozvole za prelasko granice na bosansku stranu, kako bi primjerice žitelji sela Jablanca mogli »spašavati svoje blago«. ⁷⁴ Stoga su pogranične službe telegrafski obaviještene o propusnicama za stanovnike određenih područja. Međutim, takvi su se prelasci događali povremeno i nekontrolirano, pa su bez propusnica ili ovlaštenja stanovnici Banske Hrvatske »upadali« na bosansko područje, najčešće u nestašici namirnica i hrane.

Strah od nasilne sabotaže nasipa

Iako u izvještajima dominiraju uglavnom pozitivni opisi marljivog ponašanja uz obrambene nasipe koji se odnose kako na lokalno stanovništvo tako i na činovnike na terenu, neki izvještaji upozoravaju na mogućnost sabotaže nasipa. Tako brzojav iz Vukovarske županije od 29. ožujka, poslan vladama u Zagreb i Sarajevo, spominje bojazan srijemskog stanovništva uzduž obalu Save, od Šamca do Rajeva Sela, da će bosansko stanovništvo nasilnim putem probiti obrambene nasipe i na taj način osujetiti obranu od poplave. Ne navodi se međutim objašnjenje motivacije za takvim činom, ali je prijetnja očito shvaćena ozbiljno, jer se u istoj brzojavki preporuča »poduzeti stroge preventivne mjere«. ⁷⁵ Srijemski podžupan Petar Jurković, koji je došao na mjesto događanja, u daljnjem je brzojavu pojasnio kako je doista došlo do probijanja nasipa koji je kod Rajeva Sela na pet mjesta prokopan. Međutim ne zahtijeva vojnu podršku, jer je u dosluhu s krilnim zapovjednikom na terenu te predlaže da se po četvorica ljudi iz oružničkih postaja kod Babingrede i Županje postave kao stražari. Osim toga, nalaže se da se od bosanske vlade ishode preventivne mjere u odnosu na bosansko stanovništvo. ⁷⁶

III. KOJE SU POSLJEDICE

Procjene šteta i troškovi prirodne nepogode

Već je tijekom travnja Odjel za unutarnje poslove poslao poziv Kr. županijskim oblastima da svi involvirani javni (zemaljski) organi koji su bili ili su još uvijek involvirani u spašavanjima od poplava, bilo da se radilo o radnjama pojačavanja nasipa ili gradnje obrane od poplave ili o procjenama materijalnih šteta te spašavanja ljudskih života, u formi izvještaja pripremaju svoja opažanja. Pritom je naročiti naglasak stavljen na prikupljanje podataka od strane tehničkog osoblja, koje je pozvano da sve relevantne »hidrotehničke« podatke sakupi i podnese Odjelu na uvid. ⁷⁷ Svrha tog prikupljanja podataka bila je stvoriti taksativne popise mjesta na kojima je došlo do prelijevanja riječnog toka ili proboja nasipa. Treba napomenuti kako se u više navrata vlada usuglasila prikupljene podatke podijeliti sa zainteresiranim nadležnim stručnim institucijama diljem Monarhije.

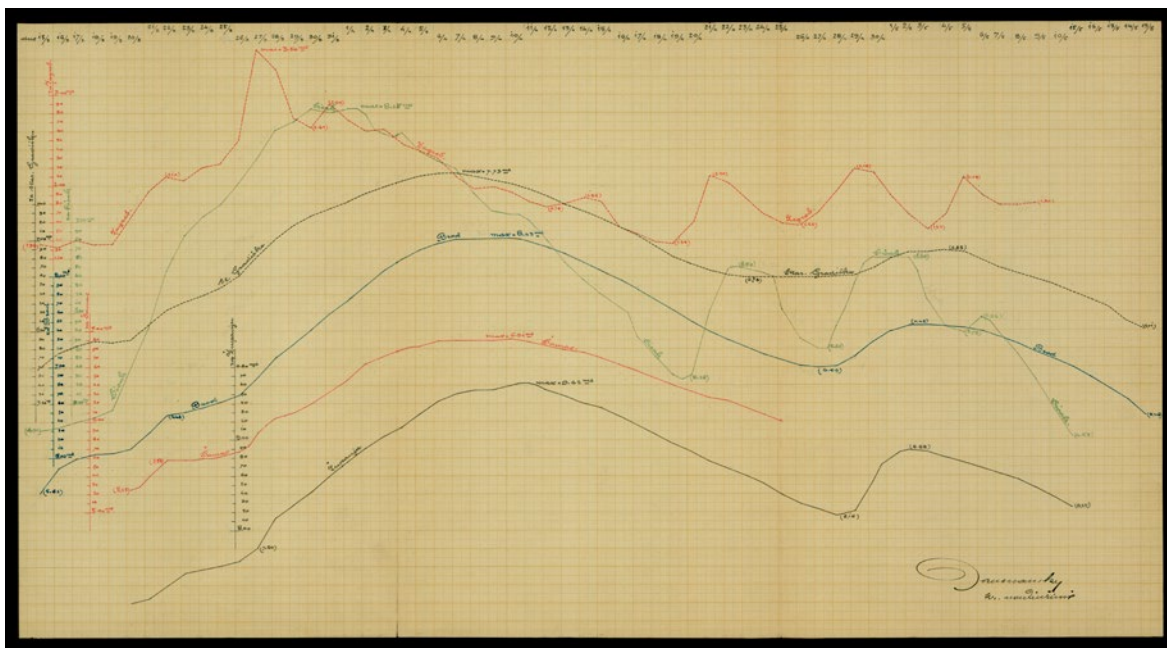
U približno isto vrijeme krenulo se i s preliminarnim procjenama štete. Pozivajući se na ranije done-sene odredbe (tijekom poplava 1888.), vlasti su od županijskih oblasti u Zagrebu, Požegi i Vukovaru zatražile neku vrstu paušalne, orijentacijske procjene materijalnih šteta, »glede mjerah koje bi se u

⁷⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16647, "Brzojavka u javnom interesu".

⁷⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16459.

⁷⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3712, "Brzojavka".

⁷⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364.

Slika 4: Grafički pregled vodostaja rijeke Save u Zagrebu, Sisku, Staroj Gradiški, Brodu, Šamcu i Županji za vrijeme poplave u proljeću 1895. (Izvor: HR-HDA-79, UOZV, KTO kut 5501 (stara kut. 19), Grafički pregled vodostaja rijeke Save u Zagrebu, Sisku, Staroj Gradiški, Brodu, Šamcu i Županji za vrijeme poplave u proljeću 1895.)

buduće za odklonjenje takovih šteta poprimiti mogle.⁷⁸ U praksi je to izgledalo tako da je kotarskim oblastima dodijeljen »tehnik« odnosno stručnjak koji je, u slučaju područja s većim štetama, trebao biti izvjestitelj. Tako je primjerice travanjsko »Kratko izvješće« koje je izradio županijski tehnički izvjestitelj Franjo Ernst obuhvatilo događanja i stanje tijekom savske poplave u razdoblju od 31. ožujka do 9. travnja, sažimajući sve akcije spašavanja koje su provodili nadležni spasioci. U izvještaju se opisuju pripreme skela i splavi u slučaju da državni i lokalni rekvirirani čamci ne budu dovoljni, odnosno da se dogode daljnje poplave, do čega ipak nije došlo.⁷⁹ Također je jasno kako je inženjer Ernst na terenu odlučivao o rasporedu čamaca i lađa, odnosno donosio odluke kamo određen broj preusmjeriti. Prikupljao je i brzojave ili dojave drugih zaduženih spasioca te izvještavao o radu kotarskih oblasti.

Prilikom procjena šteta stručni su izvjestitelji također davali opaske oko budućih pojačanja ili promjena u nasipima. Tako je inženjer Ernst u svojem izvještaju predvidio veće intervencije na području velikogoričkog kotara, odnosno kod Veleševca i Poljani Čičkoj, zaključujući da će se »nasip i protivno eventualnom odporu vlastelinstva i žiteljstva morati radikalno preložiti te odsjeci cijeli trokut sada nasipom obkoljenoga zabatnoga zemljišta, jerbo je položaj sadašnjega pješskog nasipa vrlo nepovoljan obzirom na pravac savske struje«.⁸⁰

Tehničko osoblje je nakon inicijalnih procjena štete uglavnom vraćeno u Zagreb, gdje je podnosilo izvještaje Unutarnjem odjelu vlade. Financijska situacija u Khuenovoj Hrvatskoj bila je sve napetija, iako još nije došla do svoje prekretnice: pritisnuti nagodbenim tangentama, proračunski deficit ipak je sve više dolazio do izražaja. Ipak, 1895. godina bila je još uvijek godina velike izgradnje, trijumf banovih ulaganja u pacificiranu Hrvatsku koji je trebao doživjeti vrhunac apoteozom bana u listopadu, kada je sam vladar Franjo Josip došao u Zagreb otvoriti nove kulturne institucije.⁸¹ Da je proračun bio opterećen pokazuju i spora pokrivanja troškova koji su nastali na poplavljenim prostorima. Tako je primjerice do

⁷⁸ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 16364.

⁷⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kratko izvješće", 1.

⁸⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Kratko izvješće", 13-14.

⁸¹ Vidjeti: Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Patriotizam i bunt: Posjet Franje Josipa I. Zagrebu 1895. godine, Zagreb 2014.

kraja kolovoza 1895. od ukupnog iznosa troškova (8995 forinti i 16 novčića) županijske oblasti u Požegi pokriveno manje od 50% (4262 forinte i 22 novčića).⁸²

Nadalje, vlada je razmatrala financirati prijave oštećenja poput onih u selu Petruševac kod Zagreba. Radilo se naime o šteti koja je kod seoskih zadruga prouzročena prilikom »izvedenjem odvodnoga kanala, odnosno nasipa, koji vodi iz Zagreba a kraj sela Petruševac do Save«.⁸³ Ukupno tri zadruga podnijele su molbu za pokrivanjem štete od 654 forinte, primjerice zadruga Lukiški-Gaće za slamu ispreda štaglja, nekoliko vagona kukuruza, vagon kiselog kupusa, itd. ili zadruga Kuzma koja je izgubila vagone kukuruza, krumpira, kelja, itd.⁸⁴ Takve jednokratne isplate štete nisu predstavljale velike poteškoće. Mnogo teže se na kraj izlazilo s popravcima nasipa i komunikacija među seoskim predjelima, primjerice oko Novske. Na tom je području poplava probila na više mjesta nasipe te time prekinula komunikaciju i oštetila cestovnu vezu sa Siskom i Zagrebačkom županijom. Na sjednici općinskog zastupstva krajem travnja raspravljalo se o tome kako lokalni seljaci nisu u stanju sudjelovati u popravcima i nužnoj nadogradnji nasipa, jer se moraju baviti vlastitim poslovima na poljima. Također se navelo da brodski, mitrovački ili županijski kotar godišnje za sanacije ili nadogradnje nasipa dobivaju značajno veće iznose, dok je dotacija za kotar Novsku izuzetno skromna.⁸⁵

Nisu svi troškovi prilikom obrane od poplava spadali pod vladine. Brojne su kotarske ili županijske oblasti podigle hitne kredite kojima su financirane obrambene radnje. Podmiriti je trebalo i troškove osoblja na terenu. U spašavanju nisu sudjelovali samo činovnici koji su poslani na teren ili posebni stručnjaci, već i različite razine radne snage: trebalo je pokriti primjerice troškove angažiranih lađara, kormilara, veslača, prijevoznika zaprežnih kola (foringaša), nadničara koji su čuvali mostove i druge vitalne komunikacijske točke, itd. Takvi troškovi su primjerice na području kotara dugoselskog, velikogoričkog i sisačkog dosegli iznos od preko 2200 forinti.⁸⁶ Ili u Zagrebačkoj županiji gdje se prema jednom izvještaju iz svibnja 1895. zahtijevala reparatura i poboljšavanje mostova, sanacija šteta na nasipima koje bi trebalo pojačati te popravci poplavom zahvaćenih cesta, pa je predloženo da vlada odobri izvanredni kredit od 1100 forinti.⁸⁷ Isti izvještaj spominje i korištenje krajiških investicijskih zaklada, pomoću kojih se predlaže širenje, uzdizanje i pošljunčavanje nasipa.⁸⁸

Radi velikih financijskih izdataka vlada je nastojala neke veće investicije dogovoriti u suradnji s lokalnim ili županijskim vlastima. Jedan izvještaj Odjelu za unutarnje poslove iz srpnja 1895. vrlo precizno sažima situaciju kada navodi na da širem jasenovačkom području i dalje vlada loša situacija, kako je siromašno seljaštvo izravno pogođeno poplavama te će preko ljetnih mjeseci još uspjeti opstajati, ali se pribojavaju zime, jer su im polja uništena. Pribojavajući se novih poplava, izvještaj sugerira temeljitu stručnu ekspertizu savskih nasipa koji nisu izdržali i koje u vrijeme poplave nije bilo moguće niti vratiti u izvorno stanje, a kamoli pojačati, pa se predlaže naročito pojačavanje nasipa od Lonje do sela Košutarnica. Izvještaj predlaže da se ova velika investicija izvede upravo u suradnji zemaljskih i lokalnih vlasti.⁸⁹ Čini se da su veliki izdaci i opterećenost budžeta djelovali i na nepoduzimanje svih preporučenih radnji, naročito kod povisivanja mostova, izgradnje kvalitetnijih nasipa, itd., što će se u narednim godinama koje će donijeti i nove poplave mjestimično osjetiti. Osim toga su stručni elaborati, kako je vidljivo iz primjera prijedloga regulacije rijeke Drave kod mjesta Selnice iz 1896., često podrazumijevali dogovore s lokalnim stanovništvom koje je nerijetko trebalo državi ustupiti privatni teritorij (najčešće dobrovoljno prepuštanje na određen broj godina).⁹⁰

Poplave u ožujku i travnju 1895. mogle su poprimiti veće razmjere da reakcije na terenu nisu bile pravovaljane i znalačke. Iako je kod fizički iscrpljujućeg dijela koordiniranja obrambenih strategija,

⁸² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 9167, "Izkaz".

⁸³ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3427.

⁸⁴ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Zapisnik" od 3. IV. 1895.

⁸⁵ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, "Izvadak iz zapisnika sjednice občinskoga zastupstva", 1-3.

⁸⁶ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 3561.

⁸⁷ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 342 "Izvešće", 4.

⁸⁸ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 342 "Izvešće", 6.

⁸⁹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 2603.

⁹⁰ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 3530-72210/1896, dokument 2603.

kao i same izgradnje ili pojačanja nasipa došlo do različitih problema, činovnici i službenici na terenu su se uglavnom iskazali. O tome svjedoče i prijedlozi kotarskih uprava ili gradskih poglavarstva da se nagrade pojedinci koji su se istaknuli svojom žrtvom. Tako je podnesen Zemaljskoj vladi prijedlog da se nagradi nadcestar Josip Haslach, s jednokratnom nagradom od ukupno 100 forinti, »za njegovo upotrijebljenje kod proljetošnje poplave« i »radi vanrednog poslovanja oko izvoza cestovnoga posipala«. ⁹¹ Vukovarska županijska oblast u približno isto vrijeme je predložila nadglednika nasipa u Županijskom kotaru Živka Filipovića za nagradu prigodnom držanja i rada tijekom poplave. ⁹² Pojedinaca kao što je nadcestar Haslach i nadglednik Filipović, posebice u nadležnim vodograđevnim službama, bilo je i više, ali se vlast nije pokazala pretjerano zainteresirana podržati takve izdatke, jer krediti koji su podignuti kako bi se sanirali troškovi učinjeni prilikom sprječavanja i spašavanja nadilazili su prvotna očekivanja.

SUMMARY

The paper emphasizes the analysis of the source material, mostly reports and telegrams generated on sight during the great floods of the Sava, Kupa, Danube and Drava rivers that affected the wider area of Banat Croatia during March and April of 1895. The behavior of the authoritarian regime of the Croatian viceroy Count Károly Khuen-Héderváry in an emergency situation of natural disaster is put under scrutiny. Main aspects of clerical work and technical staff in the field are described, as well as the behavior of diverse instances of government in resolving problems that have arisen in an emergency situation, such as destruction, famine, migrations and high costs of repair works.

⁹¹ HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 42183.

⁹² HR-HDA-79, UOZV 1894-1896, 10-15, 1333-2949/1895 kut. 14727/79, dokument 42100.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Tema broja / Topic

Izabrani primjeri poplava u srednjoj i
jugoistočnoj Europi (19. – 21. stoljeće)
Selected examples of floods in central and southeast Europe
(19th-21st century)

Volumen XVII. / Broj 17
Zagreb – Samobor 2021.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik / Co-publisher:

Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska
www.ffzg.unizg.hr; <http://ckhis.ffzg.unizg.hr/>

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin,
Hrvoje Petrić, Drago Rokсандić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute, Žiga Zwitter

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Rokсандić – president/predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Sorbonne-Paris, Francuska*), Marija Benić Penava (*Dubrovnik*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Auckland, New Zealand*), Ljiljana Dobrovšak (*Zagreb*), Goran Đurđević (*Požega*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordana Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Honolulu, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Matija Zorn (*Ljubljana*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić, Domagoj Tončinić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2021.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Print supported by Ministry of science and education of Republic of Croatia

Na naslovnici / Cover:

Poplavljeni Vukovar 1965. godine

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT – AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA

Društvo za hrvatsku
ekonomsku povijest
i ekohistoriju

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Tiskano u Hrvatskoj – prosinac, 2021.